

Les fonts i l'ús de l'aigua a Martorelles

Adolf Candela Ramos i Ariadna Cano *

1. Introducció

Aquest treball pretén donar a conèixer la importància de l'aprofitament de l'aigua com a recurs natural a través de la història per part de la gent que ha viscut i treballat a Martorelles. D'això ens han quedat molts testimonis arqueològics que evidencien que aquesta zona ha disposat de recursos hídrics amb prou abundància perquè poguessin haver-hi fonts, mines, sèquies, safarejos i basses. I aquests elements hidrològics han permès el desenvolupament rural amb masies, masos, horts i molins.

L'ésser humà ha habitat aquest territori des de la prehistòria, com ho testimonien les nombroses troballes arqueològiques a la serralada: dolmens, menhirs, coves o roques foradades, restes arqueològiques que parlen d'ocupació humana des del neolític. Concretament, al territori de Martorelles trobem el dolmen i el menhir de Castellruf, a Santa Maria de Martorelles, i el dolmen de can Gurri, just en el límit entre els municipis de Vallromanes i Alella.

Posteriorment, fou la cultura ibera la que ocupà el territori de la Serralada a bastament, amb alguns poblats que testimonien la presència humana del poble laietà entre els segles IV i II aC. Els poblats de Castellruf (Santa

Maria de Martorelles), del castell de Sant Miquel (a cavall dels municipis de Montornès del Vallès i Vallromanes), així com el poblat de les Maleses, (entre Sant Fost de Campsentelles i Montcada i Reixac), donen fe que utilitzaven els recursos naturals per viure, subsistir i fer intercanvi. Aquests poblats estaven situats en els cims de turons i carenes, per tant, lluny de rius i rieres i aigua per abastir-se. Les fonts repartides pel bosc devien ser la manera d'avitual·lar el poblat d'aigua, amb cànirs, gerros o àmfores. Amb tot, no han quedat testimonis arqueològics d'aquelles fonts, i no podem afirmar que hi hagués a cada font una petita construcció, en el sentit que actualment entenem d'aquest tipus d'element rural. El que no és menys significatiu que també fossin substituïdes per altres construccions de cultures posteriors, o destruïdes o abandonades per invasors.

La romanització també va tenir presència, si més no, com a cultura que va assimilar el poble iber, però que va fer desplaçar els assentaments de la muntanya al pla o més a prop de zones més productives. Cal destacar la ceràmica com a activitat comuna de la cultura ibera i romana, que necessitava aigua per a la seva manufactura. De testimonis romans només se

* Adolf Candela és coautor del llibre *Les Fonts Martorellenques*. ado_candela@yahoo.es
Ariadna Cano és geòloga

n'han trobat a la bòbila d'en Molist, on podem veure un aflorament d'argila, que segurament devia servir per coure també el fang en temps de la romanització.

A l'Edat Mitjana el poble de Martorelles ja existia, on actualment hi ha el nucli urbà de Santa Maria de Martorelles, per la consagració de l'església romànica, així com un castell al turó sobre el poble de dalt, fet que demostra que ja hi vivia gent i havia cases; per tant, el subministrament d'aigua devia fer-se a les fonts i pous propers al poble, i es transportaven amb càntirs fins a les llars.

Les restes arqueològiques més antigues que tenim en relació amb les fonts es remunten al segle XVIII, però això no obvia la seva existència anterior. A Martorelles hi ha dos tipus de fonts: les de la muntanya i les del poble. Les fonts que podem trobar a la muntanya, al bosc o a prop de les vinyes, han estat fetes aprofitant una surgència natural relativament fàcil de trobar i per apaivagar la set del caminant, del pagès o d'alguna casa al bosc. Les fonts i mines a prop del poble tenen la funció de proporcionar aigua a les llars, i més endavant, servir per a l'abastiment canalitzat fins a les mateixes cases.

El medi natural i físic martorellenc ha estat humanitzat des de temps remots;

s'hi ha treballat aprofitant els recursos naturals que donava el bosc mediterrani (carbó vegetal, fusta, pedres, minerals, fruits, etc.), se n'ha transformat el medi quan ha convingut per convertir-lo en vinya. Per tant, la presència de l'home va lligada a l'ecosistema.

La presència d'aigua en relativa importància és cabdal per al manteniment del tipus de vegetació que proporcionen els recursos fusters i agrícoles concrets, però també per al benestar dels agricultors i treballadors rurals. Un altre aspecte important és la importància del medi físic en les comunicacions. Martorelles, malgrat l'orografia de muntanya i costeruda juga un paper de comunicació entre la costa, l'interior prelitoral i els mateixos pobles i masies d'una banda i l'altra de la serralada. Aquest fet, durant el passat i fins que es van construir les carreteres entre la costa i l'interior, comportava que la població que vivia a la serra utilitzés els camins per anar d'un poble o d'una masia a l'altra passant pel bosc i que fos freqüentat diàriament per nombroses

Figura 1. Font del Ca
i de Sant Domènec

persones: carreters, traginers, tractants, i gent que anava a comprar o a vendre productes i béns, o a fer contractes. Les fonts constituïen punts de trobada i descans entre els caminants i els transeünts; per això solien estar situades a prop dels camins.

A partir del segle XVII, la gent viu al bosc i fora de les viles, per explotar els recursos naturals, i és principalment al segle XVIII quan hi ha un esclat de pobladors rurals i l'exploració del bosc inicia una expansió, sobretot per l'augment de la població. La majoria de les masies del bosc són d'aquella època, però també tenim el testimoni arqueològic de les fonts que ens ha arribat fins ara, com podem veure en els inscripcions gravades a la font de can Gurri, a la del Ca, i en la historiografia amb les mateixes fonts i d'altres més recents. També és interessant el paper de les fonts com a element socialitzador i de germanor, per les celebracions d'aplec i romeries, com les de l'aplec de la font del Ca per Sant Domènec el 8 d'agost, al poble de Dalt.

Un element social que fa que la

font no sigui un simple indret de pas on apaivagar la set o omplir la bóta, és el fet que moltes tenen elements construïts per descansar i passar l'estona. Trobem bancs de pedra i obra a la font de can Camp, a la font de can Roda (on fins i tot hi havia una taula), a la font Sunyera, a la font del Racó a can Girona i a la font del Ca (on hi ha una taula de fusta), construccions fetes per asseure-s'hi i passar-hi una estona a la fresca gaudint de l'aigua del brolladors, de l'ombra dels arbres i el refilar dels ocells, sol, o en companyia d'algun passavolant.

2. El medi físic i natural

La morfologia de l'ecosistema mediterrani en aquest territori martorellenc, té unes característiques determinades.

2.1. Geologia

Els municipis de Martorelles i Santa Maria de Martorelles formen part de la Serralada Litoral catalana, amb una geologia caracteritzada pel granit. Per tant, a les fonts que trobem a ambdós municipis podem observar granit i granit alterat –meteoritzat químicament, és a dir, sauló.

El granit és una roca ígnia, formada pel refredament lent d'una massa de magma provinent de grans profunditats, sotmesa a una gran pressió. El granit que nosaltres observem s'ha emplaçat en forma de batòlit, és a dir, com a una gran massa magmàtica que intrueix a

Figura 2. Font de can Camp

materials més antics i queda recoberta per aquests, fins que aquests materials s'erosionen i permeten que aflori la massa granítica tal com l'observem avui.

El granit és un roca dura, resistent i impermeable, tot i que la seva impermeabilitat depèn de la facturació que pateixi el massís rocós. És molt sensible a la meteorització a causa de l'alteració que poden patir alguns minerals que el componen. Els minerals que el formen són el quars (d'aspecte translúcid), els feldspats (de color blanc), la biotita (mica de color negre) i, més rarament, la moscovita (mica de color blanc). Els cristalls generalment són visibles a simple vista, tot i que no sempre són de la mateixa mida. En

algunes zones, com a la font del Racó a can Girona, trobem un granit que conté cristalls més grans de feldspats que no pas de quars i mica.

En condicions ambientals relativament càlides i humides, com el clima mediterrani de casa nostra, alguns dels minerals que componen el granit, reaccionen lentament amb l'aigua, mitjançant reaccions d'hidròlisi (la hidròlisi afecta sobretot els feldspats i les miques, i fa que es converteixin en minerals de les argiles, a través de l'alteració de la seva estructura cristal·lina; en canvi, el quars resta inalterat). La transformació de granit a sauló implica el canvi d'una roca dura, generalment força impermeable, a un material arenós molt permeable.

94

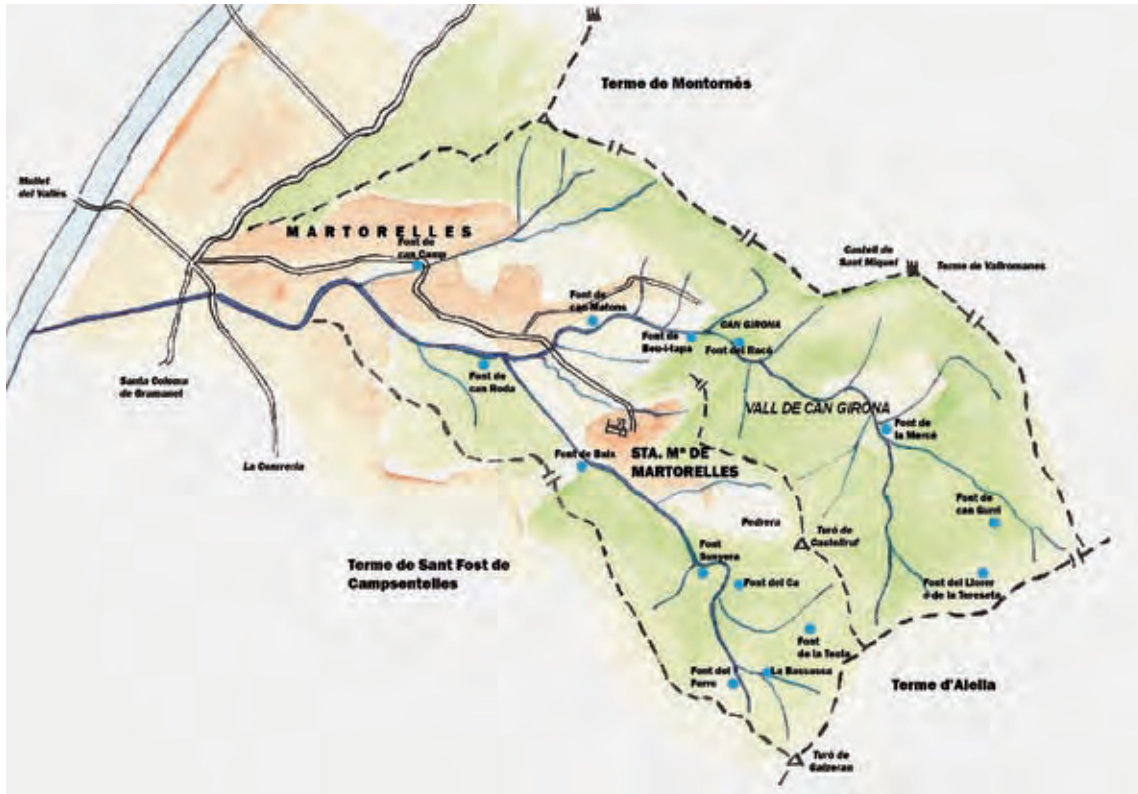

Figura 3. Situació de les fonts

2.2. Medi natural

L'orientació obaga en general (nord, oest) que rep menys insolació que la orientació litoral, fa que la vegetació sigui més abundant i espessa, així com que la massa forestal es mantingui. Aquests elements propicien unes condicions millors per al manteniment de la humitat ambiental i del subsòl. També hi ajuden les pluges.

Entre la gent gran hi ha la creença que abans plovia més i, sobretot, que l'abundància d'aigua al bosc martorellenc era superior durant la primera meitat del segle passat. Es diu que els torrents i rieres baixaven amb més cabal d'aigua i que això feia que l'abundància hídrica permetés que l'home l'aprofités per a múltiples usos. Els registres pluviomètrics ens indiquen que fins l'any 1944, la mitjana era superior a la resta de segle, on els períodes de sequera s'han incrementat respecte dels de precipitacions abundants. El resultat és el canvi en el medi natural a llarg termini, i la disminució de la humitat relativa al bosc i de la retenció hídrica del subsòl. Com a conseqüència, els torrents baixen amb menys aigua i les fonts pateixen períodes d'eixutes més llargs.

Es diu que abans, els torrents baixaven tot l'any amb aigua i ara no, i que les fonts no solien eixugar-se mai. De fet, a casa nostra, l'ecosistema mediterrani es caracteritza per dos períodes de pluges i dos de sequera, tot i que pot ploure gairebé en qualsevol època de l'any. Una altra característica és que cada 8 o 10 anys aproximadament, hi ha un període de pluges abundants —un any excepcional—, seguit d'altres més regulars entre els quals s'intercalen períodes o anys de sequera. Doncs bé, des de finals del segle XX, els períodes regulars estan

cedint pas als de sequera amb més freqüència. L'hivern és un d'aquests períodes en què no sol ploure gaire, malgrat la percepció de la població que no és així, a causa del major índex d'humitat respecte de l'estiu, on encara sol ploure menys. Malgrat que l'hivern ve precedit pel període de pluges de la tardor, que és quan hi ha el major registre pluviomètric de l'any, les fonts i rierols solen tenir menys aigua (fins i tot arriben a assecar-se del tot). En canvi, a l'estiu, que és quan menys pluja cau, les fonts acostumen a oferir el cabal més regular.

Un altre aspecte que ens indica les característiques particulars de permeabilitat és quan hi ha episodis de pluges intenses, ja sigui a la primavera o a la tardor, el resultat dels quals és la sobtada crescuda del cabal de torrents, rierols i rieres, i, sobretot, el sorgiment abundant d'aigua a les fonts, incloses algunes que es consideraven eixutes totalment (com l'episodi del mes de maig del 2011).

La disminució pluviomètrica que rep el bosc martorellenc els darrers anys és fruit del canvi climàtic generalitzat del planeta, que es concreta en el clima mediterrani, per un increment dels períodes de sequera seguit d'anys concrets de pluja abundant, i d'episodis de pluges torrencials que poden ser catastròfiques, incloent-hi nevades abundants. Les conseqüències per al medi natural martorellenc i la Serra-lada Litoral es veuran a mitjà i llarg termini amb el canvi de la vegetació i del substrat forestal, però també de la disponibilitat hídrica en el medi. Els últims anys ja s'ha observat la disminució del cabal en els pous i mines, així com l'eixugada d'algunes fonts o si més no, de l'allargament de les èpoques sense aigua rajant.

Els cabals de les fonts són força irregulars al llarg de l'any a causa, sobretot, com hem dit, del règim pluviomètric mediterrani. La font de can Roda té un cabal força reduït: 0,720 l/minut. La font de can Camp, en canvi, és de les més abundants i regulars: 56.4 l/minut. El cabal de la font de can Matons és de 26.4 l/minut. La font Sunyera té un cabal de 2.7 l/mn. No hi ha dades de cabals de la resta de fonts, com tampoc analítiques de la qualitat de l'aigua. Completar aquesta tasca que queda per fer pot ser un al·licient per a estudiants de secundària o per treballs de recerca de batxillerat.

3. Arqueologia de les fonts

Cal diferenciar, com hem esmentat abans, entre les fonts boscateres i les fonts de vila. Les fonts que hi ha al bosc solen basar-se en construccions senzilles, normalment tenen un muret que sosté el broc i una pica que recull l'aigua sobrant; estan edificades de forma ruda i amb pocs elements. A les fonts de la Teula, de can Santpare i de la Tereseta, el muret està fet amb pedres toscament treballades i aprofitant roques granítiques del mateix indret, unides amb morter. La pica o toll que recull l'aigua sobrant, en el cas de la font de la Teula, es basa en una pedra treballada en forma de conc que forma un petit basal. La de can Santpare també té un conc per recollir l'aigua, però fet amb pedres autòctones unides. A la font de la Tereseta trobem un paviment pla construït amb ciment i pedres escantellades entre el qual hi ha un conc i una teula ceràmics que recullen l'aigua i la fan desguassar pendent avall.

Les fonts del Ferro i del Beu-i-Tapa tenen la mateixa factura constructiva basada en una arcada de mig punt

d'uns 50 cm feta de maons d'argila cuita units amb morter, sostinguda per un muret també de maons; al fons trobem una paret mig de maó, mig de roca mare per on surt l'aigua per un broc. Els murets laterals i el del fons estan revestits amb morter i guix "lliscat" i colorit amb sulfat de ferro, que li dona un coloriment entre vermellós i taronja. La pica on cau l'aigua sobrant del raig és la mateixa roca mare. En Pico Marin explica: "la vaig construir, o si més no reconstruir, cap els anys cinquanta del segle XX". L'aigua del Beu-i-Tapa sorgia —quan estava activa— de la mateixa roca, en canvi, la del Ferro té una càmera interna que recull l'aigua com

Figura 4. Font de la Teula

una petita mina i la reté a l'interior abans dedeixar-la anar pel broc.

L'anomenada Bassassa no es pot considerar una font pròpiament dita, tot i que és un element amb caràcter de surgència hidrològica. Es tracta d'una bassa d'aigua enclotada que s'omple d'una surgència i que devia servir per refrescar les carboneres o per regar els horts que trobem més avall, com es fa actualment. Consta d'un sot excavat al sòl de 15,5 m. de llarg, per 2,5 d'ample i un metre aproximadament de profunditat. L'aigua queda retinguda per una resclosa feta en forma de mur edificada en pedra tallada i morter, del qual surt una mànega de polietilè que duu l'aigua pendent avall.

Figura 5. Font de la Mercè

Altres fonts que trobem a la muntanya tenen ja elements constructius més destacables. La font de can Gurri és una de les més antigues de les quals tenim constància arqueològica, a més de presentar una petita construcció. La trobem en un replà enmig del bosc i a prop d'un torrent. La construcció és un sot excavat d'un metre de profunditat, envoltat per uns murs fets de granit, rematats amb una filera de maons d'argila, dels quals en falten alguns. Unes escales també de pedra granítica permeten baixar fins a la font o brollador. A la paret del fons, per on raja l'aigua, hi trobem una sèrie d'inscripcions gravades a la pedra, que estan fragmentades i no permeten llegir-ne tot el text. Una d'elles és del segle XVIII. El paviment de baix és també de pedra amb una de gran excavada en forma de toll o pica per on recull l'aigua del raig.

97

Aquest conjunt edificat ens indica la importància d'aquesta font i del lloc en la geografia, sigui per estar a prop d'una casa o per estar en un camí molt transitat per persones i traginers.

Una altra de les fonts amb una construcció destacable és la font de la Mercè. Aquesta font aprofita l'aigua de la sèquia que neix més amunt i que passa pel lloc, i que va a can Girona. Sempre hi havia hagut un broc en aquesta part de la sèquia, que deixava sortir un rajolí d'aigua i formava una font. L'indret és un aiguabarreig de dos torrents que forma una plaça acollidora per ser una font, però no ho és en el sentit estricte de brollador. El 1993, el Consorci del Parc de la Serra-lada Litoral va decidir arranjar l'indret i ho encarregà a en Marin, paleta del poble. El muret de la sèquia que restava al descobert va ser revestit amb lloses de pissarra tot imitant un mur de pedra tallada; a dalt s'hi va fer un

remat també amb lloses com a banc, i la pica de la font també es va revestir amb lloses tot fent un paviment semicircular amb una pica que recull l'aigua del raig i una petita canaleta que permet desguassar l'aigua cap el torrent. Malgrat el pas del temps, la construcció resta en bon estat i no ha sofert bretolades. Tant la font de la Mercè com l'indret gaudeixen de molta popularitat entre els habitants i excursionistes.

La font del Ca i de Sant Domènec (situada en una clariana del bosc d'en Guillemí, sota el turó de Castellruf i al costat d'un torrent) és una altra font amb molta història, fet que es denota per la construcció que l'empara, un paviment de ciment i de pedra i una pica enclotada; als costats trobem dos murets que fan de bancs, fets amb pedres del lloc. La paret del fons que sosté la font està feta amb maons d'argila i pedres, i arrebossat amb morter. Al mig hi trobem un destacable mosaic amb la imatge de Sant Domènec, amb una reixa de ferro amb sis barrots verticals per tres d'horitzontals i amb un filat, per protegir-ho de bretolades. Val a dir que no és el mosaic original i que es tracta d'una reproducció feta el segle passat. També hi podem trobar una inscripció gravada en una pedra del mur datada el 1769.

La font Sunyera és una font entre el bosc i el poble, i per això ja té un caràcter més de plaça de poble. No és solament una font de pas com les anteriors o que servís per abastir les necessitats d'una casa al bosc; es troba a la sortida del poble de Santa Maria de Martorelles i a quatre passes d'aquest. És, però, una font feréstega situada en un replà de confluència de torrents prou ampla per celebrar-hi aplecs i trobades. De la seva construcció hi ha constància en un text

gravat al damunt i que data del 1889. Es tracta d'una font que es basa en una mena de cova d'1,20 m d'alçada en forma semicircular de la qual la meitat de baix és pedra excavada i la meitat de dalt és d'obra amb un "enlliscat" o arrebossat de guix i calç acolorit amb sulfat de ferro. Consta de dos brocs, encara que sol sortir-ne aigua només pel de baix. A l'interior hi ha un sortint a mode de petit banc. El sòl de la cavitat és de pedra llimada amb un petit toll que recull l'aigua i la deixa marxar per una canaleta de sauló. L'exterior de la construcció fa una arcada que segueix el mateix enguixat interior, però segueix tot un llarg mur de pedra original unida amb morter que sosté el terreny i el camí que passa pel damunt. L'aigua de la font, de fet, no neix al mateix lloc, sinó que prové d'una mina situada torrent amunt, en un registre fet d'obra i tapa metàl·lica que es pot veure, unida per un tub a la font. Al davant i al mateix pla trobem unes pedres grosses escampades, algunes de les quals fan de taula o seient, que van ser posades per evitar l'aproximació de vehicles a la mateixa font i que servís de rentador.

La font de Baix, o de can Riulas o de les Canals és la més propera al poble de dalt i la més utilitzada antigament, encara que actualment resta bastant malmesa. És la primera font fora del bosc tot i estar a tocar i gairebé sortint del nucli urbà i l'aigua surt de la mateixa roca, situada al torrent o Riera Major. Per accedir-hi, cal baixar unes escales d'obra amb barana de ferro amb dos replans. Quan arribem a baix, cal travessar el torrent, on trobem un mur o paret en forma d'angle recte fet d'obra amb maons, del qual ragen dos brocs amb aigua que cau al sòl de pedra i vessa cap el torrent. És

Figura 6. Font Sunyera

una construcció senzilla, encara que el pas del temps i la deixadesa potser l'han desmillorat.

Si seguim el mateix torrent o riera avall, arribem a l'alçada de can Roda. A sota mateix i abans d'arribar a la masia, hi ha la font de can Roda. Aquesta font sembla que es va construir al mateix temps que la masia o, si més no, es va restaurar la que hi havia abans. Deixant el camí o pista que condueix a la masia, passem pel corriol, travessem una sèquia, després trobem un pont d'obra i unes bigues

de formigó que travessen la riera, que substitueixen un altre d'anterior que tenia baranes d'obra imitant troncs de fusta i que devia trencar-se per una rierada. Després hi ha unes escaletes per baixar a la font o brollador que fa una canal per on baixa l'aigua fins al torrent; unes altres escaletes pugen per la banda contrària, totes fetes d'obra i arrebossades de morter. Un muret sosté les escales i les separa de la llera de la riera. La paret de la font fa poc més d'un metre d'alçada i amplada, amb la part superior arrodonida, i un mosaic amb la imatge de Sant Salvador, que resta molt malmès i irreconeixible. Antigament, uns metres més avall hi havia una taula rodona d'obra. Aquesta font encara està al mig del bosc, a prop dels pobles de Martorelles i Santa Maria de Martorelles.

La font del Racó o font Piera està situada a l'alçada de la masia de can Girona, a sota, al torrent que baixa de can Gurri i era la font d'aquesta gran masia, situada en un entorn naturalitzat de bosc de ribera feréstec i fresc. Per accedir-hi cal baixar unes escales d'obra amb barana de ferro fins a un replà que antigament tenia una gran taula circular de pedra amb un banc també circular al voltant, avui desapareguts. L'indret forma un clot pel fet d'haver-se aixecat un gran mur de pedra per aguantar el sòl de la gran esplanada que hi ha al damunt. Un altre muret suporta i separa el replà de la llera del torrent, que es devia desviar per construir l'indret de la font. De la roca mare de granit vessa l'aigua que regalima fins a una canal que la recull, i que d'una banda la condueix fins a una bassa de reg uns metres més avall; de l'altra banda va a parar a una conducció subterrània que duu l'aigua més avall, fins a la font de can Matons. L'aigua que sobreix cau al torrent per

un broc que trobem al muret de baix, i que molta gent pensa que es tracta de la font veritable. Els murs de contenció són de pedra granítica autòctona escantellada i només la canal de recolliment és d'obra. Podem dir que aquesta font també es troba entre el bosc i el poble, i ha tingut un ús més social que les anteriors de muntanya.

Més avall trobem la font del Beu-i-Tapa, a la confluència dels dos torrents, que ja hem descrit més amunt i es pot considerar una font forestal, encara que està a prop del poble.

Torrent avall hi ha la font de can Matons, entre el camí de can Girona i els horts de can Matons. Es tracta d'un conjunt de construccions d'interès hidràulic que aprofiten la canonada provinent de la font del Racó, construïda el 1933, per abastir d'aigua de Molllet, que acaba el seu traçat en aquesta font. Per tant, no es tracta d'una font com a surgència natural del mateix lloc on brolla. El conjunt de construccions són fetes d'obra, principalment de maó ceràmic i totxana amb morter. Un petit muret dona sortida a l'aigua per un broc, la qual desguassa en una pica doble feta de pedra treballada i rebaixada, que podria tractar-se de la pica d'una antiga cuina d'una casa. Per mitjà d'una canonada enterrada d'uns tres metres de llarg, l'aigua arriba a un safareig quadrat que actualment fa de resclosa i del qual encara queda el taulell de fregar arran de terra. L'aigua passa altre cop a una bassa adjunta al safareig construïda amb una paret de totxana i tancada per filat, que permet fer de resclosa o dipòsit per regar els horts que trobem sota mateix. Aquesta font ja la podem trobar en el nucli urbanitzat del barri de Colomer de Santa Maria de Martorelles, encara que a tocar de vinyes i horts.

A Martorelles, actualment, només

Figura 7. Font de can Matons

hi ha una font activa, encara que en estat de semiabandonament, situada en el torrent de Llicorelles amb la confluència de la carretera. Es tracta de la font de can Camp, amb referències de ben antic, i que ha sofert modificacions al llarg del temps. Baixant al torrent o barranc que trobem en aquest indret, veiem un pontet d'obra amb barana de ferro que passa pel damunt del torrent des del carrer d'Anselm Clavé de Martorelles, construït durant la II República. L'espai de la font constava d'una construcció senzilla amb

dos bancs de maó laterals que posteriorment es van arranjar i arrebossar amb morter i enrajolar amb mosaic, un paviment de morter amb un clot per on recull l'aigua que cau del raig i la paret de la font que va ser reconstruïda de nou el 2004, amb un mur d'obra amb una arcada de maons vista al damunt amb remat pla, així com un sobremuret per contenir la terra al costat dels bancs. Una placa de marbre negra amb una inscripció recorda la reconstrucció. L'aigua que raja i sobreix de la font passa de la pica a un safareig per mitjà d'un tub enterrat durant cinc metres, que servia per fer la bugada a les dones del poble, així com per regar els horts. Aquest safareig de forma poligonal encara resta ple d'aigua, amb una capacitat de 55 m³. Destaca l'entorn naturalitzat i feréstec del lloc, tot i estar en ple nucli urbà, així com el safareig, que té una llarga pica o taulell per rentar la roba.

Algunes fonts disposen d'una cambra que fa de reserva hidràulica a la mateixa font, a fi de garantir que brolli contínuament l'aigua pel raig. Aquesta petita cambra sol estar situada al darrera de la paret de la font, i és estanca, de forma que no hi entrin partícules, brutícia o animals des de l'exterior i puguin contaminar l'aigua. No sempre l'aigua que omple aquesta cambra brolla de la pedra "in situ"; a vegades el naixement sol estar a certa distància i connectada a través d'un tub o mina. Aquest és el cas de les fonts de can Matons, Sunyera, del Ca, can Santpare i, probablement, de can Gurri. En alguns casos, no hi ha la seguretat però, que totes les fonts tinguin aquest element hidràulic, com seria el cas de les fonts de can Camp, can Roda o de Baix (sí que el té la font del Ferro, clarament). Les fonts d'on brolla l'aigua directament de la

roca mare són la font del Racó a can Girona, de la Teula, la Beu-i-Tapa, i la Bassassa. Les altres (les de la Mercè, can Ros i can Rosanes), com hem dit, ragen d'una sèquia.

Figura 8. Font del Ferro

4. Brocs i aixetes

Els brocs per on raja l'aigua de les fonts han sofert canvis a través del temps i els materials en contacte amb l'aigua s'han deteriorat. Cal pensar que al principi eren de ferro, com podem observar a la font de can Camp, o del Racó, que encara conserven el broc original, però amb els successius arranjaments s'han substituït per altres materials: coure, plàstic o simplement una canya. A la font del Ca hi havia hagut una aixeta amb robinet que va desaparèixer. En d'altres com la del Beu-i-Tapa o la de la Mercè, una branqueta feia i fa de tap per evitar-ne el desguàs excessiu.

5. Mines i sèquies

Un fet destacable i a tenir en compte és que no solament aquestes fonts tenen i han tingut un interès rural de servir als caminants i treballadors forestals i pagesos, sinó que

també han servit per assortir d'aigua les masies, safarejos i horts. Però per això ha calgut construir conduccions que fessin arribar l'aigua on calia, tot aprofitant el desnivell del terreny malgrat la distància.

La font Sunyera sorgeix d'una mina situada uns 60 m més amunt, on trobem un pou de registre amb tapa metàl·lica. En aquest lloc hi ha una mina amb galeria excavada a la roca que recull l'aigua i mitjançant una altra galeria arriba fins a la font. Al final del replà hi ha un pou de captació d'aigües construït el 1962 per millorar l'abastiment d'aigua potable al poble amb canonada. Aquesta conducció constava del pou d'abastament, un dipòsit a l'entrada del poble, un altre pou al capdavant del torrent al carrer Sagrera, anomenat pou de l'Hort del Rector, els quals —i entre ambdós— subministraven aigua potable a la població fins a finals del segle XX. Aquest sistema d'abastiment va ser substituït progressivament per la Xarxa ATLL a partir del 1983, per manca de cabal suficient a causa de l'augment de la demanda. Actualment, la mina només abasteix la font Sunyera i el pou de l'Hort del Rector abasteix d'aigua de reg els horts adjunts. La resta del sistema ha quedat fora d'ús.

Una altra sèquia va ser construïda a l'alçada del Pont Vell seguint el torrent dels Arbres i la riera de can Sunyer pel marge dret, passant per davant de la font de can Roda on encara hi ha una petita resclosa amb comporta, i que segueix avall fins el carrer Núria, on actualment aboca l'aigua a la riera. Antigament, el recorregut acabava al safareig de can Sunyer i regava els horts d'aquesta masia. Actualment no té cap utilitat ni ús.

De la font del Racó, a sota de la masia de can Girona, ja hem dit que

sortia una canonada que subministrava aigua a la font de can Matons i a Mollet. En queden restes, com els dos pous de registre amb torreta de totxana, que trobem en el gual del camí del cementiri des de can Girona. Més avall, abans d'arribar als horts, trobem una caseta a la riba del torrent, que és un registre de decantació i cloració. Un pontet o aqüeducte salva un torrent, al costat del qual veiem la resta d'un tub de la conducció. Finalment, la font acaba a la font de can Matons.

Aquest sistema d'abastiment d'aigua el va construir el 1933 l'Ajuntament de Mollet del Vallès, per millorar l'aigua potable per a la població mitjançant un tub, però es va abandonar, sembla que pel trencament de

102

Figura 9. Font de can Roda

l'antic pont sobre el Besòs, i el tub-aqüeducte, i perquè l'abastiment de l'aigua de la Xarxa ATLL era de més qualitat i quantitat. El 2001, l'Ajuntament de Mollet va cedir tota la xarxa al de Santa Maria de Martorelles; ara només subministra aigua no potable a la font de can Matons, 1.200 m avall, per regar els horts que hi ha en aquell indret.

Figura 10. Bassa de can Girona

A la mateixa horta de can Matons hi ha dues zones o hortes separades pel torrent. A l'altra banda d'aquest, trobem una sínia o bassa rectangular que s'abasteix de la mina adjunta accionada amb bomba, que serveix per regar els horts d'aquesta zona. La bassa deu tenir de 10 a 12 m³ de capacitat.

La conducció o sistema hidràulic més destacable construït a Martorelles és la sèquia i bassa de can Girona que té prop d'1 km de llargada. Es tracta d'un sistema que s'inicia uns metres amunt de la font de la Mercè, al camí de can Gurri, en el creuament de camins, on podem observar un registre que és la mina d'origen; es tracta d'un pou amb una llarga mina que recull l'aigua subterrània del torrent. A partir d'aquí, l'aigua és conduïda per un tub fins a un dipòsit d'obra a la riba

de la llera, que podem observar des del camí, i que fa de reserva de capçalera. Una conducció feta d'obra amb diversos pous de registre amb tapa de ferro condueixen l'aigua avall. A la font de la Mercè, que com hem dit, no és més que un forat a la sèquia, podem veure part de la conducció. A l'alçada de la petita pedrera que hi ha al camí, hi ha les restes de can Ros, un casalot que també aprofitava el pas de la sèquia per fer-ne una font com la de la Mercè. A l'alçada d'una pineda amb un altre torrent, hi havia can Rosanes, que també aprofitava el pas per treure'n l'aigua amb una font. Aquest torrent és salvat amb un aqüeducte amb tres pilars d'obra mig amagats per la vegetació fins arribar a la gran bassa o Safareig Rodó. Es tracta d'un bassa de reg o dipòsit de 18 m de diàmetre

i 1.500 m³ de capacitat, suficient per abastir una masia o granja com can Girona, amb horts, corts i bestiar.

6. Fonts desaparegudes o en desús

Actualment hi ha tretze fonts on raja l'aigua amb més o menys regularitat, però abans n'hi havia moltes més. Algunes han desaparegut i altres han entrat en desús, ja sigui per obstrucció de la mina, desviament de la veta d'aigua, o altres causes.

La font de can Santpare és una font que encara es pot trobar, malgrat que no raja. És a l'alçada d'on hi havia la casa de can Santpare, anant a can Gurri, al fons d'una artiga. Es tracta d'una paret i una tassa construïts amb pedra del lloc (granit), que formen un muret de mig punt i una bassa per recollir l'aigua. Es va construir cap els anys vuitanta del segle XX per la Granja Escola can Girona, quan es va arranjar l'indret per fer-hi colònies. La font s'assortia d'aigua a través d'un tub de polietilè provinent del torrent de can Gurri. Hi ha notícies de l'existència d'una altra font anterior, que també agafava l'aigua del mateix torrent, però que era conduïda per una canaleta feta de teules còncaves que la duïen fins a un aljub que encara podem trobar a sobre de la font actual (l'aljub és una construcció feta d'obra de totxana amb un registre amb tapa metàl·lica). El desguàs es fa amb uns tubs i aixetes que podem veure al replà de sota en una porteta des d'on sortien altres tubs de polietilè cap a les dutxes del campament, però abans sembla que l'aigua anava fins a un safareig; el sistema devia tenir un recorregut d'uns 200 m.

La font de Beu-i-Tapa és una altra font que ja no raja, però encara podem veure'n la construcció. Les fonts de la Mercè, de can Ros i de can Rosa-

nes eren i són, de fet, uns brolladors sortits de la sèquia de can Girona. La segona i la tercera ja no ragen i són de difícil localització. La font de can Barbeta encara que està en el terme de Vallromanes, hidrològicament pertany a la vall de can Girona. Aquesta font proporcionava aigua a la masia del mateix nom, i era una mina que encara existeix a prop de les ruïnes de la masia (per mitjà d'un tub baixava aigua fins al safareig d'aquesta). Des que no viu ningú a la masia, no surt aigua de la mina.

7. Molins de vent

Diversos molins de vent metàl·lics havien estat en funcionament. La seva funció era treure aigua d'un pou i fer-la pujar a la superfície, ja fos per a consum de la casa o per regar l'hort. El model de gairebé tots era el mateix: una torre metàl·lica de base quadrada, de 6 a 9 m d'alçada, on al capdamunt hi havia unes aspes de 2 a 3 m de diàmetre que giraven per l'acció del vent i feien girar un eix que connectava amb una bomba que feia pujar l'aigua. Hem de recordar que a Martorelles els corrents tèrmics de la plana vallesana impulsen les brises d'aire que, aprofitant el pendent de la serralada, fan de trampolí, el qual impulsa el vent cap amunt. Aquest fet, prou conegut per molts martorellencs, era aprofitat com a font d'energia per treure aigua del subsòl.

Malauradament, cap d'aquests molins resta en funcionament. En podem trobar un de modern a l'hort del Castell, a Santa Maria de Martorelles. Un altre el trobem a sota de can Guillemí, observable des del carrer de la font del Ca de Santa Maria de Martorelles. També n'hi havia un en una finca del carrer de can Sunyer de Martorelles, però va desaparèixer fa poc.

A la part baixa del municipi, al Pla, també hi havia molins d'aigua i mines; en resten les ruïnes del molí de Llobatons, a sota de can Fenosa, així com algun altre molí a prop de can Carrançà. Tot això va desaparèixer en construir el polígon industrial Can Roca.

8. Safarejos

Antigament, a la majoria de cases no hi havia aigua corrent, i s'aprofitava un lloc on hi hagués un pou, una mina, o passés un rec o sèquia per fer-hi la bugada. Els safarejos solien ser públics o, si més no, s'havia de pagar un taxa a l'amo de la finca. Al poble de dalt hi havia el safarejos de can Guillemí i de can Coll, que s'abastien de la mina de la font Sunyera a través d'una sèquia. Els safarejos de can Frares i del Rector s'abastien de la font del Pi per una altra sèquia que arribava també

a can Coll per la banda de la riera. A Martorelles, al poble de Baix, hi havia el safareig de can Sunyer i el de can Camp (aquest últim encara el podem trobar al costat de la font homònima, de la qual s'abasteix). Aquest és el safareig més gran que queda.

A la font de can Matons també podem veure un safareig, tot i que ja no s'utilitza com a tal, sinó com a resclosa per regar uns horts. Els safarejos tenien el nom de la masia, que indica la proximitat d'una casa. Durant la II República, els safarejos de can Sunyer i can Camp a Martorelles van passar a ser gestionats per l'Ajuntament i les usuàries no pagaven cap taxa. Acabada la Guerra Civil, se sap que el propietari del safareig de can Sunyer va recuperar la facultat de fixar altra vegada la taxa de bugada per al veïnatge.

Bibliografia

- ROVIRA, A. i GURRI, J. (1979). "Les fonts del Vallès oriental: de Sant Fost a la Roca". In: *Lauro* revista de l'Àrea de Ciències Naturals. Museu Granollers. Granollers.
- SINDREU, J. 1985-1990. "Història de Martorelles". In: *Fascicle Les Fonts de Martorelles*. Martorelles.
- DIVERSOS. (1995). *Coneguem la Conreria*. Ed. Natura. Ajuntament d'Alella. Alella.
- SORIANO, Q. (2003). *Les fonts i el seu entorn*. Treball de recerca de Batxillerat. Martorelles.
- JAUMOT, M. (2004). "Serralada de Marina". *La Conreria*. Editorial Pòrtic. Barcelona.
- RIFÀ, J, ROVIRA, A i GURRI, J. (2009). In: *Fem memòria*, núm. 2: "Les fonts. Sant Fost de Campsentelles".
- GARCIA-PEY, E. *Martorelles. Noms de lloc i de casa*.
- GARCIA-PEY, E. *Vallromanes. Noms de lloc i de casa*. Ajuntament de Vallromanes.
- CANDELA, A, SÁNCHEZ, A, SORIANO, Q. (2011). *Les fonts martorellenques*. Martorelles.

Webgrafia

- http://www.santamariademartorelles.cat/documents/mines_municipals.pdf Mines municipals. Ajuntament de Santa Maria de Martorelles.
- <http://labrolla.blogspot.com> La brolla d'en Toni. Toni Seuma.
- SÁNCHEZ Antonio. **Figures** 1, 2, 5, 6 i 8. CANDELA, Adolf. **Figures** 3, 4, 7, 9 i 10